KATSAUKSIA JA KESKUSTELUA

Mitä on oikeustaloustiede?[1]

Matti Viren
Professori
Turun yliopisto

”Law and economics” on tuttu termi useimmille taloustieteilijöille. Termistä tulee mieleen muutama hyvinkin tunnettu ulkomainen taloustieteilijä. Samalla tulee mieleen toivorikas ajatus siitä, että kunpa tämäkin taloustieteen haara löytäisi toden teolla Suomeen ja ottaisi paikkansa alan opetuksessa ja tutkimuksessa.

”Law and economicsin”, tai suomeksi vain oikeustaloustieteen, tarpeellisuudesta ei varmaan ole mitään epäselvyyttä. Sovelluskohteitakin on lähes rajaton määrä, niin julkisella kuin yksityisellä sektorilla (esimerkiksi kilpailupolitiikka, luonnonvarojen käyttö, kriminaalipolitiikka, kansainväliset taloussuhteet). Tästä syystä on ilman muuta toivotettava tervetulleeksi kaikki se harrastus, joka aihepiiriin taloustieteessä kohdistuu.

Mutta mitä tehdä, jos oikeustiede alkaa kutsua itseään oikeustaloustieteeksi? Siltä hieman näyttää, kun seuraa Joensuun yliopistossa oikeustaloustieteeksi itseään kutsuvaa yksikköä. Suuren suuresta asiasta ei tosin ole kyse, yhdestä professorista, lehtorista ja assistentista sekä jatko-opiskelijoista. Ongelmalliseksi asian tekee se, että asian harrastajat eivät ole taloustieteilijöitä siinä mielessä, kuin me sen ymmärrämme. Ehdoton minimivaatimus on, että ”oikeustaloustieteilijöillä” olisi kansantaloustieteen laudatur ja nykyään myös se, että he olisivat jatko-opinnoissaan suorittaneet KAVAn mikron, makron ja ekonometrian peruskurssit sekä osallistuneet KAVAn tutkijaseminaarityöskentelyyn. Pelkästään se, että on kiinnostunut taloustieteestä tai taloudellisista ongelmista, ei oikeuta henkilöä käyttämään oikeustaloustieteilijän titteliä.[2]

Itse en ole oikeustaloustieteilijä, mutta olen jossain vaiheessa ollut kiinnostunut ”rikollisuuden taloustieteestä”. Siksi mielenkiintoni heräsi, kun huomasin, että Anssi Keinänen Joensuun yliopistosta esitteli aikakauskirjan viime

[1] *Kiitän professori Mikko Puhakkaa (OY) sekä aikakauskirjan toimitusta hyödyllisistä kommenteista ja assistentti Jouni Jokista (TY) tutkimusavusta.*

[2] *Joensuun yliopiston tutkintovaatimusten (* http://www.joensuu.fi/taloustieteet/ott/index.html*) mukaan oikeustaloustieteen pääaineopinnoissa runkokursseista vain mikron peruskurssi on pakollinen.*

numerossa kesällä valmistunutta väitöskirjaansa ”Tilastollinen analyysi rikostaloustieteessä: teoria ja käytäntö”. Koska hänen tutkimuksensa nimenomaisesti pitäisi olla oikeustaloustieteen opinnäyte, lienee paikalla hieman ruotia sitä, miten taloustiede on mukana tässä työssä.

Luontevaa on tietenkin olettaa, että kansantaloustieteen panos näkyy selvimmin väitöskirjan teoriaosassa, eli 2. luvussa. Siinä on esitetty katsaus kirjallisuuteen, eli kuten arvata saattaa Beckerin maineikkaaseen ”crime and punishment” – artikkeliin vuodelta 1968 ja sitä seuranneisiin analyyseihin.

Katsausta lukiessa jää hieman epäselväksi, hallitseeko väittelijä kansantaloustieteen peruskaluston. Jo hyötyfunktion esittelyssä on hieman erikoisia piirteitä. Keinäsen mukaan yksilön hyödyn määrä on riippuvainen yksilön tuloista I siten, että $U = U(I)$ ja että yksilön rajahyöty tuloista on positiivinen, eli $U'(I) = \partial U(I)/\partial I > 0$, koska ”yleensä oletetaan, että mitä suuremmat ovat yksilön tulot, sitä suurempi on yksilön hyötytaso”.[3] Edelleen Keinäsen mukaan yksilön suhtautuminen riskiin voidaan määrittää hyötyfunktion toisen derivaatan mukaan, joka on $U''(I) = \partial^2 U(I)/\partial I^2$. ”Silloin kun $U''(I)$ on nolla, $U(I)$ on lineaarifunktio tuloista, koska $U'(I)$ on vakio”. Koska hyötyfunktiossa on vain yksi argumentti, osittaisderivointia ei varmaan tarvita. Toisaalta hyötyfunktion toinen derivaatta määrittää lineaarisen funktion vain jos se on nolla kaikilla argumentin arvoilla ja jos ensimmäinen derivaatta on vastaavasti vakio. Keinäsen mukaan riskinottajalla hyötyfunktion toinen derivaatta saa positiivisen arvon. Ehkä kyse on onnettomasta termin valinnasta, koska toki myös riskiaversiivinen yksilö ottaa riskiä. Suurempi ongelma on se, että on väärin sanoa, että riskikäyttäytyminen voidaan kuvata vain hyötyfunktion toisella derivaatalla: sehän ei edes määritä riskiaversion käsitteitä.

Beckerin mallin osalta Keinänen esittää tutun kaavan rikollisen toiminnan odotetusta hyödystä: $E(U) = PU(Y–f) + (1–P)U(Y)$, jossa $U(.)$ = on yksilön hyötyfunktio, P subjektiivinen rangaistuksen todennäköisyys, Y rikoksesta saatava hyöty ja f rangaistuksen suuruus. Keinäsen mukaan yksilö tekee rikoksen, mikäli odotettu hyöty rikoksesta on positiivinen.

Miten voi hyötyfunktion argumentti Y olla sama kuin hyötyfunktion arvo U(Y)? Toisaalta ei odotetun hyödyn positiivisuus suinkaan merkitse sitä, että yksilö tekisi rikoksen. Näin tapahtuu vain, jos laillisesta toiminnasta saatava hyöty (tulo) on nolla.[4] Odotetun hyödyn lausekkeesta voi rikollisen toiminnan laajuuden päätellä vain, jos siihen ”leivotaan mukaan” laillinen toiminta, niin kuin joissain malleissa tehdään. Mutta yhäkin on mahdotonta päätellä Keinäsen tavoin, että yksilö tekee rikoksen, jos $E(U)$ on suurempi kuin $E(W_0)$, jossa W_0 kuvaa laillisesta toiminnasta saatuja tuloja. Toki hyötyfunktiotransformaatio koskee myös laillisen toiminnan tulosta.

Beckerin mallin jälkeen Keinänen esittelee Heineken (1978) mallin maksimoitavat suureet ja niihin liittyen kaksi komparatiivisstaattista tulosta (miten kiinnijäämistodennäköisyys ja alkuvarallisuus vaikuttavat rikollisen toiminnan määrään). Esityksestä ei käy selville, miten mal-

[3] *Se miksi hyötyfunktion argumenttina ovat tulot, ei käy ilmi esityksestä.*

[4] *Beckerin klassikossa (1968) Y:llä merkitään rikoksesta saatavia tuloja (rahallisia ja ei-rahallisia). Becker tulkitsee lauseketta siten, että ”a person commits an offense if the expected utility to him exceeds the utility he could get by using his time and other resources at other activities.”*

lit suljetaan, miten tulokset johdetaan ja mistä oletuksista ne seuraavat. Esimerkiksi Keinäsen siteeraama tulos siitä, että alkuvarallisuus kasvattaa rikollisen toiminnan määrää on kaikkea muuta kuin yleinen ja edellyttää spesifiikkejä oletuksia absoluuttisen riskiarversion luonteesta (riskiarversiokäsitteitä Keinäsen työssä ei käsitellä lainkaan). Yleisesti ottaen olisi hyvä, jos väitöskirjan tekijä johtaisi edes joitain kirjallisuudessa esitettyjä tuloksia, jotta selviäisi, onko taloustieteen kalusto mitenkään hallinnassa.

Heineken (1978) mallien lisäksi katsauksessa viitataan lyhyesti Ehrlichin (1973) malliin ja Wolpinin ja Witten malleissa käytettyihin luokitteluihin. Muutoin kirjallisuuskatsauksesta saa sen kuvan, että "crime and punishment" -kirjallisuus on teorian osalta jäänyt Heineken (1978) artikkelin/kirjan tasolle.[5] Teoreettisten mallien yhteenveto antaa tosin ymmärtää, että eri mallivarianteilla ei ole suurempaa väliä. Niinpä Keinänen päättelee seuraavasti: "Kaiken kaikkiaan taloustieteilijät ovat käyttäneet erilaisia malleja selittämään teoreettisesti rikollista käyttäytymistä. Kokonaan toinen kysymys on se, kuinka eri mallit ottavat huomioon rikosten, mutta myös rikollisten heterogeenisuuden. Voidaan olla varmoja, että yhdellä teoreettisella mallilla ei voida selittää tyydyttävästi kaikkea rikollista toimintaa."

[5] Keinäsen lähdeluettelossa on peräti 25 sivua, mutta se koostuu paljolti kotimaisista (Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen, OPO) julkaisuista. Niinpä esimerkiksi minun ja Erkki Koskelan seitsemästä ulkomaisesta artikkeleista on viitattu vain kahteen. Liekö sitten syynä se, että tutkimuksemme ovat Keinäsen mielestä huonoja, kun ne perustuvat Keinäsen mukaan kuviotarkasteluihin ja analyyseissä käytettyjä muuttujia ei ole selvitetty (niin, että hän olisi ne huomannut). Yllättävää kyllä, OPO:n tutkimuksista ei Keinäsen mukaan löydy mitään sijaa kritiikille.

Toki työ on pääosin empiirinen, mutta taloustieteessä ei voi olla mitään täysin empiiristä työtä. Teorian panosta ei voi korvata ekonometrian esittelyllä, jota työssä on sivukaupalla (luku 4). Tältä osin teksti on enemmänkin aineopintojen tason luentomateriaalia kuin väitöskirjatavaraa.

Väitöskirjan varsinaiset analyysit koskevat rangaistusten ankaruutta (luku 8), rikoksen tekijöiden ikäjakaumia (luku 9), alkoholin kulutuksen vaikutusta väkivaltarikollisuuteen (luku 10) ja yrityksiin kohdistuvaa rikollisuutta (luku 11). Rangaistusten ankaruutta tarkastellaan vertailemalla eri rangaistuslajien käyttöä (määrää/osuuksia) eri rikosnimikkeissä. Mukana on paljon lukuja, mutta analyysien sofistikaatio lähenee prosenttilaskua. Hieman samanlainen ongelma koskee rikoksentekijöiden ikäjakaumien tarkastelua. Keinäsen mukaan "tulosten mukaan voidaan sanoa, että rikosten ikäjakaumat eivät ole homogeenisia, vaan jakauma vaihtelee rikostyyppien ja törkeysasteiden mukaan". Tulos vaikuttaa itsestään selvältä. Niin kauan kuin ikäryhmittäiseen analyysiin ei liity mitään teoreettista mallia ja testattavaa hypoteesia, tuloksena on vain paljon lukuja ja paljon spekulaatiota siitä, mistä erilaiset luvut johtuvat.

Luvun 10 analyysit alkoholin vaikutuksesta perustuvat läänikohtaiseen paneeliaineistoon (11 lääniä ajanjaksolta 1973–1995), jolla selitetään kolmea rikostyyppiä (pahoinpitelyitä, henkirikoksia ja seksuaalirikoksia). Estimaattorina käytetään (tässä samoin kuin jatkossakin) Poisson regressiota. Kuulostaa hienolta, mutta olisi varmaan hyvä, jos tälle aika erikoiselle valinnalle olisi mielekkäät perustelut. Keinäsen perustelu "koska selitettävä muuttuja kuvaa rikosten määriä ja on aina kokonaisluku" ei ole kovin vakuuttava, koska selitettävä muuttuja

on kuitenkin rikosten määrä suhteessa väestöön. Olennaisempaa on se, että estimointimenetelmän vaikutusta tuloksiin ei mitenkään selvitetä. Kun kuitenkin kyse on paneelidatasta, mielekkäitä vaihtoehtoja ja testattavia rajoituksia on useita. Voi vain arvailla, mitä tuloksia olisi saatu esim. paneeli-GMM:llä (ja sisällyttämällä malleihin jotain dynamiikkaa, vaikka vain vaikutusten persistenssin arvioimiseksi).

Estimoiduissa malleissa on alkoholin kulutuksen lisäksi selittävinä muuttujina kiinnijäämistodennäköisyys, työttömyys ja tuloerot. Koska malleissa ei ole mukana mitään sanktiomuuttujaa ja kiinnijäämistodennäköisyydenkin etumerkki on joka toisessa raportoidussa mallissa väärä, kriminaalipoliittisille johtopäätöksille ei juuri jää mitään sijaa. Nykyään näyttää olevan muotia selittää rikollisuuden kasvu juuri alkoholilla. Aikaisemmin standardiselityksenä olivat huumeet ja sitä ennen ilmoitusalttiuden kasvu. Keinäsen tulokset näyttäisivät tukevan tätä näkemystä, mutta kun malleissa ei ole juuri lainkaan kontrollimuuttujia, eivätkä havaitut ”korrelaatiot” ole kovin uskottavia.

Luvussa 11 raportoitu yrityksiin kohdistuvan rikollisuuden analyysi jatkaa samaa empirististä linjaa eli niin kuin Keinänen johtopäätöksissään toteaa: ”tarkoituksena on tuottaa informaatiota siitä, mitkä tekijät vaikuttavat yrityksiin kohdistuvien rikosten määriin”. Kuntakohtaisesta kolmen vuoden paneeliaineistosta estimoidaan joukko yhtälöitä murto- ja myymälävarkauksille. Regressioiden mukaan kiinnijäämistodennäköisyys vähentää murtovarkauksia ja lisää myymälävarkauksia. Jälkimmäinen tulos on tietenkin väärä, eikä se varmaankaan johdu ”bounded rationality” – selityksistä vaan siitä, että tilastoidut myymälävarkaudet ovat niitä, joita kauppiaat ilmoittavat poliisille. Löysästi tulkittuna kiinnijäämistodennäköisuus on siten 100 % eikä sillä tietenkään ole mitään tekemistä todellisen kiinnijäämistodennäköisyyden kanssa, joka lienee vain muutaman prosentin luokkaa. Muutoin regressioista voi olla mitä mieltä tahansa; taloustieteilijän kannalta tärkeintä on kuitenkin se, että estimoidut mallit voisivat yhtä hyvin olla sosiologian tai maantiedon väitöskirjassa; mitään erityistä taloustieteen panosta niissä ei ole.

Tämä onkin koko väitöskirjan ongelma. Näennäisesti siinä on paljon taloustieteen verbalistiikkaa ja lähdeviittauksia, mutta varsinainen tutkimusote on taloustieteelle vieras. Sitäkin yllättävämpää on, että esitarkastus- ja väitöskirjalausunnoissa ei ilmene mitään kritiikkiä teorian ja/tai empirian puutteista. Esitarkastajina ovat toimineet Dan Frände ja Matti Heimonen. Ensin mainittu on rikos- ja prosessioikeuden professori Helsingin yliopistossa. Hän tosin kertoo suoraan, että ei voi arvioida Keinäsen matemaattis-tilastollisten analyysien oikeellisuutta. Matti Heimonen, joka on toiminut sekä esitarkastajana ja vastaväittäjänä, ei sen sijaan jäävää itseään, vaikka hän kolmen viime vuosikymmenen aikana ei ole julkaissut käytännöllisesti katsoen mitään. Hänen lausunnoissaan tyydytään tosin vain kertomaan, mitä työssä näytetään tehtävän.[6]

Jos oikeustaloustiede on oikeasti olemassa ja siihen liittyy ”taloustiede” epiteetti, on vähintäänkin kohtuullista, että he, jotka opettavat ainetta, ovat tieteellisesti päteviä myös kansantaloustieteessä. Vastaavasti myös jatko-

[6] *Heimonen käyttää titteliä (Helsingin yliopiston) kansantaloustieteen professori, oikeustaloustiede. Scholar.google.com:issa hänellä on yksi viite (yksi acknowledgement). Mielenkiintoista Heimosen kahdessa lausunnossa on vielä se, että ne ovat lähes identtisiä (91 % esitarkastuslausunnon lauseista sisältyy loppulausuntoon). Niinpä työn tieteellisten meriittien arviointi jää aika vähäisen tiedon varaan.*

opiskelijoiden ammattitaito pitää varmistaa: ja miten muuten sen voi tehdä kuin suorittamalla KAVAn jatkokoulutusohjelman.[7] Erityisesti oikeustaloustieteilijöiden voisi olettaa osallistuvan myös KAVAn ”law and economics” – kurssien tapaisille kansantaloustieteen erikoiskursseille (http://www.hecer.fi/FDPE/specialcourses/ER404.htm). Heidän olisi myös ihan oman etunsa vuoksi syytä esitellä töitään oman laitoksensa ulkopuolella, esimerkiksi juuri KAVAn seminaareissa. Vähin mitä voidaan sen jälkeen tehdä, on varmistaa, että lisensiaatti- ja väitöskirjatyöt tarkastetaan tieteellisesti pätevien ekonomistien toimesta. Ulkomaiset aikakauskirjat kyllä hoitavat loput laadun varmistuksesta. □

[7] *Joensuun yliopiston oikeustaloustieteen jatko-opintojen luonteesta saa jonkinlaisen kuvan jatkokoulutusilmoittautumislomakkeesta (ks. http://www.joensuu.fi/taloustieteet/ott/index.html). Näyttää siltä, että opinnoissa käytännöllisesti kaikki on valinnaista.*

Kirjallisuus

Becker, G. (1968): ”Crime and Punishment: An Economic Approach.” *Journal of Political Economy* 76, s. 169–217.

Ehrlich, I. (1973): ”Participation in Illegitimate Activities.” *Journal of Political Economy* 81, s. 521–565.

Heineke, J. (1978): ”Economic Models of Criminal Behaviour: An Overview.” Teoksessa *Economic Models of Criminal Behaviour* (ed. J. Heineke). North-Holland, Amsterdam, s. 1–33.

Keinänen, A. (2004): *Tilastollinen analyysi rikostaloustieteessä: teoria ja käytäntö*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja No. 69.